

A magyarhermányi vasgyártás története

(A dolgozatról)

Id. MÁTHÉ János Magyarhermány falumonográfiájában tárgyalja a település környékén ismert régi és újabb vasérci-termeléseket és az érc helyi feldolgozásának történetét. Legjelentősebb a közeli bodvajai kitermelés és vashámor. 1848-49-ben, Háromszék önvédelmi harcának idején itt öntötték az első ágyúkat. Szerző számos adatot közöl az akkori eseményekkel kapcsolatban is a monográfia "Bányászat, vasgyártás" című fejezetében. Mivel a vonatkozó szövegbetétek külön feldolgozást érdemelnek, kötetünkben ezúttal értelemszerűen rövidítve, jegyzetanyagként, és csak a közvetlenül Bodvajjal, az ottani munkával kapcsolatos ilyen anyagot közöljük. Szintén jegyzet-függeléként kerül közlésre a Magyarhermány környéki nyersanyagkutatás történetét áttekintő, az említett fejezetet záró szövegrész. (A szerkesztő)

Előzmények

ORBÁN Balázs írta le Magyarhermánnyal kapcsolatban „...a Paphomlok nevű hegyfokon oly nagy mennyiségben jön elő a vasalak, hogy arról régen nagy mérvben üzött vasműveletre kell következtetnünk. A hagyomány azt tartja, hogy római korban itten egyszerű vasbányák voltak”. Nem nevezi meg a forrást, ahonnan az adatot nyerte, ezért csak annak a megállapítására támaszkodhatunk, hogy azon a környé-

ken a leggondosabb kutatással sem lehetett az említett vasbányák és salakmaradványok nyomát megtalálni. Dr. BÁNYAI János geológus-mérnök a húszas években egy csapat középiskolás diákkal kereste, eredménytelenül.

A Kakukhegy déli lejtőjén, a Paphomlok felett, a Mezőhavas pusztá szélén beomlott gödöraknák találhatók, de azok újkori keletűek, azokban a híres kakukkhegyi vascsillám (hematit v. spekularit) villogó lemezkéit kutatták, amiről annak idején az a hír járta, hogy gyémántot találtak, de ott sem régebbi, sem újabb vasmű maradvány nincs. A hematit a vörös vasércnek igen szép, lemezekben kristályosodott formája, mely éppen a Mezőhavason talált ritka szép darabokból lett híressé nemcsak itthon, hanem a külföldi szakirodalomban is.

A sepsiszentgyörgyi és a székelyudvarhelyi múzeumok kutatócsoportjai által 1956-ban, a száldobosi határon végzett régészeti kutatás a második vaskorszakból származó vasolvasztó műhely maradványait tárta fel, bizonyoságul, hogy a vaskészítést Erdővidéken a római kor előtt már évezredekkel korábban művelték.

Az 1600-as évek elején, vagy még régebben működtek azok a hermányi kis vasolvasztók, melyek helyei és salakdombjai a falun felül nem messze láthatók. Ezek a kis kohók kőből rakott és belül agyaggal bélelt kemencék voltak, melybe berakták a faszenet, reá a vasércet, s az alján levő csőalakú nyíláson lábbal hajtott fújtatóval tartották a tüzet a kellő hőfokon. Olvadás után a gázlyukacsos vasat csak úgy lehetett kiszedni, hogy a kemencét szétbontották, a vastömből a salakot leverték, vízi kalapáccsal tömörítették, rúdalakra verték, hogy legyen alkalmas további feldolgozásra. Az érc egyrészét Kihágó alsó teraszán, gödöraknákból szedték, másrészét a Hermánpatokban található nagy vastartalmú kövekből gyűjtötték. Anyaggyűjtéssel nemcsak a hámososok, mások is foglalkoztak, s pénzért vagy részes olvasztásra a kohóhoz szállították. A falun felül egymástól kis távolságra három ilyen kis hámor működött a Barót patakából kivezetett vízerővel. Létesítésük ideje nem ismeretes, s mivel a felső Kihágó orránál földesúri birtokon fektüd,

bizonyára a vargyasi DANIEL családé, a közép-ső a huszár PETŐ familiáé, az alsó Borzos hídjával szemben a MÁTHÉ és a LŐRINCZ családoké volt. Az utóbbihoz tartozó, nagy munkával készült és az első világháború idején még jó állapotban levő vízárók és a kemence mellett felgyült salakdomb mutatja, hogy ez volt a legtovább működésben.

A kis kohókban gyártott és hámorban feldolgozott vas magas értékét mutatta, hogy a különféle vasárúk mellett kaszákat is készítettek. A huszár PETŐ testvérek hámorá bérbe volt adva POSGI Ferenc nevű idegen bérlőnek, ki is egy szép napon elszámolás nélkül odébb állott, s a hámor ügyeire rávilágít a PETŐ Benedektől a bérlő ellen indított kereset, az 1766. évi falusbírósi jegyzőkönyv, melyben a bérlő által ki nem fizetett tartozásokról intézkedtek. PETŐ Benedek a székely huszárezred kötelékébe tartozott, perének tárgyalását az ezredparancsnok rendelte el, az ítéletet oda jelentették vissza.

„Méltóságos Nagyságos Úr.

Vettük Nagyságod parancsolattját mi M. Hermányi Káplárok, bíró és hitesei, hogy PETŐ Benedek Vas árendájáról igazítást tegyünk. Producálván Contractusát PETŐ Benedek és Mojses, meg vizgáltuk, és helyesnek ítéltünk a Contractus Tenora szerint, hogy Öt Kasza Vas árendáját megvehessen az itten maradt Vasból.

Pretendálá még három forint adósságát az elszökött POSGI Ferenc meg maradt Vassaiból, mely három forintokat adott volt az oda kívántató Eszközökre, nem ítéljük ezen Vasakból, hanem a Hámoron levő Vas Portékákból.

ANDRÁS Domokos constitutus Notarius”

Egyházunk anyakönyvében 1815. február 15-ről van bejegyzés: „Kereszteltem Miklós Hámososnak Sárát.” Bardocszék 1819. okt. 19-i jegyzőkönyvében találjuk „TOBIS János Mhermányban lakó Vas Hámosos” nevét. 1830-ban kelt szerződés írja, hogy a huszár PETŐ testvérek a hámor helyére vízfűrész építettek, melyhez 1843-ban többen társultak. A fűrész elérte a „közös lónak túros a háta” igazsága, romladozni kezdett, összedől, az a hely ma is a „rossz fűrész” nevet viseli. A MÁTHÉ-LŐRINC család-

dok hámor a bodvaji üzem beindulása után szűnt meg, helyébe ugyan társulási alapon malmot építettek, ennek BÁNDÁS Tódor nevű román volt az utolsó bérlője 1870-ig, akkor lebontották, és leköltöztették a faluba, napjainkban a BALÓ PETŐ Imre utódiái.

A bodvaji vasgyár-hámor.

Gábor Áron kohója

A bodvaji vastermelés kezdeti ideje nem ismeretes, a kisbaconi határ Györgykovács nevű részéről való emlékezés a legrégebb támpont. BENEDEK Elek írta: „Ez a neve annak az erdő-résznek, ahol nekünk is, másnak is a legtöbb erdei kaszálója van. Györgykovács mellett van Bodvaj nevű vasbánya, mely sok száz esztendővel ezelőtt egy György nevű kovácsé volt: az ő nevét örökíté meg egy többszáz holdas terület.”

BENKŐ József írta, hogy a hermányi vasmű 1720-ig működött, akkor felhagytak vele, majd 1768-ban kezdték újra a termelést. Megemlíti, hogy a hermányi bánya a torockóihoz hasonló minőségű vasat ad, ha kellő módon dolgozzák fel. (Nem tudjuk, hogy a termelés másodszor mikor szűnt meg.)

És még egy írás a magyarhermányi vasgyárról neves földtani szakértőnk, Dr. BÁNYAI János tollából, 1941-ből: „Ez a már elcsendesedett hely különben is nevezetes hely lett az 1848-as önvédelmi harc eseményei által is. Itt öntötte GÁBOR Áron az ágyúkat, egész egyszerű kispáros módon, s felvette a versenyt ezekkel a primitív készítményekkel a bécsi arzenál ágyúival.”

Az általunk ismert bodvaji üzem az őrmény származású gergyószentmiklósi ZAKARIÁS Antal létesítette. ZAKARIÁS képzett bányaszakértő, kiváló szervező és üzletember volt, akit munkásai a maguk körében tiszteletük jeléül „werkes” névvel ruháztak fel. (Werk, német = mű, munka) ZAKARIÁSnak még egy bányaműve volt üzemben, Csíkszentdomokos felett a Balánhavason, ahol az erdélyi főkormányzék rézhámorát bérelte, ugyanis a rézművet a gubernium tiszviselői ráfizetéssel igazgatták, emiatt 1816-ban évi 5000 forintért bérbeadták a

ZAKARIÁS családnak. A rézműben dolgozó munkások egyike, kisbaconi GÁL Samu hívta fel ZAKARIÁS figyelmét a bodvaji bányára. A Balánbányára szállított anyag kohósítása kitűnő eredménnyel járt. ZAKARIÁS a helyszín megtekintése után elhatározta a bánya megnyitását és a vasmű felépítését, megszerezte a bodvaji bányamező alszíni tulajdonát, amely a gyulafehérvári törvényszéknél, mint bányabírósnál így van bejegyezve: „Grubenlehen auf Eisenstein S. Antoni mit 3 grossen Felder...jeder zu 3528 klafter S. Szentgyörgy Bezirk in M. Hermanyer Ortsgebiet, Eigenthümer Anton ZAHARIAS”. Az 1828. szept. 14-én kelt szerződéssel a communitytól kibérelte a kihatárolt felszíni területet, melyért - a telepre költöző munkások ingyen tűzifahasználatával - évi 60 ezüsti forintot fizetett. Megvette Feketehegyben a faszénégetéshez szükséges bükkfát, ezért baksánként fizetett. ZAKARIÁS sok hermányi családnak jötevő angyalként jött, a beinduló munkákból ezideig nem ismert jó pénzkeresetet hozott. PETŐ Mózes, aki az első kapavágástól az 1849. januári osztrák lerombolásig ott dolgozott, elmondta, hogy a különféle munkáknál 60-70 ember dolgozott, ZAKARIÁS jól fizetett, sőt, akinek hamarabb is pénzre volt szüksége, a munkavezető kezességével előre fizetett.

Az építkezés 1829 tavaszán kezdődött, 1831-ben szállt fel az első füst a kemencéből. ZAKARIÁS bányász, kohász szakmunkásokat Balánbányáról telepített át; TINCSÁK, SZKOTÁK, KULIK, PODRÁ CZKY cseh-szlovák, BRUDER, HAUSLER, TISCHLER, EIBEN, HELN felvidéki zipsernémet, KALÁKA felszíni székely. A gyárban és hámorban a nagy keresletnek örvendő rúd- és singvasat, ekevasat, üst, fazék, mozsár, csákány, lapát, ásó és más közszükségleti tárgyakat készítettek. Ezek a gyárnak nemsokára hírnevet szereztek, messze vidékekről jöttek szekerekkel a kereskedők, s mivel a gyárat nehéz hegyi úton lehetett elérni, kialakult az egyeseknek jó pénzt hozó kiségitő fuvarozás, vállalták a szekereknek a gyárba és onnan a teherrel a faluba szállítását. A gyárnak voltak hermányi, baconi, baróti szerződött fuvaros

árusai, ezek szabott áron, utólagos elszámolással átvettek egy rakomány portétkát, aztán ki-ki a maga választotta útra indulva adta el. Eljártak Kolozsvárig, mások Moldvát, Ploiești, Bukarest környékét járták, jó keresettel tértek haza. Az 1848. évi események a gyárat teljes üzemben találták.¹

A régebbi kiadású katonai térképeken Magyarhermánytól északkeletre bányauzemet jelző kalapács ábrát látunk ezen felirattal: Bodva. GÁBOR Áron kohója. Különös érdeklődésre tart számot, hogy a Magyarhermány-Bodvaji-öntöde miképp jutott történelmi hírnévhez a székely szabadságharcos szereplése nyomán. Az ágyúmester legendás emlékét érdeméhez méltóan őrizi az utókor, de működésének egyes mozzanatairól téves hely- és időelírások csúsztak az irodalomba amiatt, hogy az évtizedek múltán írt munkák szerzői közül egy sem kereste fel az első székely ágyú készítésének - az egyik írótól „rejtekhely”-nek nevezett - színhelyét, sem az akkor még élő szemtanúk, munkatársak körében nem keresett forrásértékű bűvárlatot², ebből következett, hogy a bodvaji gyár neve a szabadságharc irodalmában fehér hollóként sem fordult elő. Az ágyúöntöde nevét, a GÁBOR Áron ágyúöntésével foglalkozó munkák, a fellelhető források megközelítésénél mellőzve egymás tollára támaszkodva, felületes elírással „fülei” néven szerepeltették. Kevés van, amely Magyarhermányt említi, pedig GÁBOR Áron ágyúöntő műhelyeinek hely- és időrendi működését az egykorú források a tényeknek megfelelően rögzítik. A Brassói Lap 1849. május 7.-i száma GÁBOR Áronról írja: „Így éjt nappá téve feszült munkássággal futott, fáradott M. Hermányban, S. Szentgyörgyön, Kézdivásárhelyen és egyebütt”. Az ágyúöntések ezen a három helyen folytak, 1848. nov. 13-26. napjai közt öntötték az első kettőt, utána, mivel a nov. 25-én Erdővidékre betört Heydte-sereg miatt Bodvaj veszélybe került, az öntést Sepsiszentgyörgyön, a KISS János harangöntő műhelyében folytatták a december 24.-i hídvégi csatavesztésig, azaz a Földvár-Árapataki egyezmény aláírásáig, ott 6-8 löveget állítottak elő, a többi biztonságos helyen, a TURÓCZI Mózes kézdívásárhelyi rézön-

ú műhelyben létesített gyárban 1849 június végéig, a cári hadak Ojtoz felől való betöréséig. Kézdivásárhelyt 60-70 ágyút szereltek fel. [1849. jan. 7-én a hámost feldőlják.]³

A helyreállított bodvaji gyár működése megszűnéséig

A Bodvajba telepedett idegen munkások számára ZAKARIÁS 1852-ben a gyár feletti kis lapályon kőkápolnát építtetett a gyár védszentje, Szent Antal tiszteletére. Egyházi szolgálatra a baróti katolikus pap járt fel, kántor helyben lakott. Minden évben Szent Antal napját (június 13) követő vasárnap búcsújárást tartottak a környékről és Csíkból összegyűlt nép részvételével. Ekkor már a telep egész kis faluvá épült, volt malma, mészárszéke, italmérése. Szoros kapcsolatban álltak a hermányi néppel, itt szerezték be a különféle háztartási dolgokat, háziszöttes szükségleteiket.

A gyár termékeinek a Kárpátokon túl is nagy kelendősége volt. Hermányi, baconi, baróti szegődményes fuvaroskereskedők szállították az ojtozi, predeáli átkelő helyeken Romániába. Számos családnak jól jövedelmező foglalkozást adott, mivel a háztartáshoz és a földműveléshez szükséges árukból minden mennyiséget el tudtak adni. Ezek a szállítók a hámostól szabott áron átvették az árut, sorshúzással elosztották, ki melyik vidékre mehessen, aztán ki-ki a maga alkus szerencsésével adta el, pénzzel és gabonával megrakodva tértek vissza.

A gyár nemsokára gazdát cserélt, ZAKARIÁS Antal a brassói törvényszék jóváhagyásával 3688 forint vételár feltüntetésével az 1867. január 31-én kelt szerződéssel a bányajogositványokat és a vasizemet eladta öccsének, Telegdi-Baczoni ZAKARIÁS Andrásnak. András a kohót és a gyárépületet 1874-ben felújította, modernizálta, a kemence fűtjatóberendezését nagyméretű kétrekeszes szekrénnel cserélte ki, melyet szintén az újjáépített hatalmas vízikerek tartott üzemben. A gyárépületen alul nagy raktár a készáru számára és az asztalosműhely. Még alább működött a hámosti vasverő egy nagyobb és egy

kisebb vízikalapáccsal. A telepen felül malom és molnárház, a különféle dolgozók száma meghaladta a százat, ezeken felül 6-8 szénégető. A telepen 1875-ben 21 lakóház volt.

A gyárban vas, acél, fogaskerekek, csapágyak, gépalkatrészek, öntött kerítések, kályha, üst, fazék és más öntvények, a hámostban különféle méretű singvas, további feldolgozásra rúdvasak, a kovácsműhelyek részére kalapácsok készültek. Csákány, kapa, lapát és jó kezű mesterektől formába vert kaszagyártás folyt. András később Nagybaconon alul a Barót patak vízerejével működő még egy hámost létesített a bodvaji vas feldolgozására.

Ez időre esik Bodvajbánya és a gyár virágkora. András nagyvonalúan dolgozott, minőségi árut termelt, munkásait jól fizette, de nem volt szerencsés kezű üzletember, amellyel a feleségével kezdődött egyenetlenség kedvezőtlenül érintette a gyár pénzügyeit, emiatt sűrűn kezdte látogatni Brassóban lakó örmény rokonait a pénzügyi gazdálkodás kívánta kölcsönöért. Ezek a hovatovább szórakozással vegyített utak sok pénzbe kerültek, mivel akkor is feles számmal találtak pénzt és ékszerrel kedvelő lenge ruhás szép nők, s ezek kitaró segítségével a gyár pénzügyi egyensúlya felborult. András a gyár fejlesztésére a felesége vagyonát is igénybe vette, ezenfelül a brassói rokonoktól 17.500 forint kölcsönt vett fel, a kölcsönöket és a felesége 8.000 forint női hozományát teherként a gyár telekkönyvébe bejegyezték. A bajokat tetézte, hogy Románia 1884-ben lezárta határát az erdélyi kivétel előtt, a gyár termékeit mind nehezebben tudták eladni, s a felgyűlt nagy adósság miatt András még azon évben eladta a bányát és a gyárat LÁNTZKY Sándornak a Lövete-szentkeresztbányai vasmű tulajdonosának. LÁNTZKY, amíg a gyár a kezén volt, semmi újabb befektetést nem eszközölt.

LÁNTZKY és üzletileg érdekelt sógora, HROBONY Adolf 1884-ben haszonbérleti szerződést kötöttek a felszintulajdonos magyarhermányi közbirtokossággal. Bérlet tárgyát képezte "...az úgynevezett Bodvajban egy vasmetálliommal teljes helyiség, melyet a fen nevezett

uraknak több évekig haszonbérbe ada a közbirtokosság". Évi bér 100 forint. Munkások csak ideiglenesen telepedhetnek le a bérelt területen. A gyár körül előfordulhat minden nemű munkát és szállításokat, amit Hermány lakossága meg bír tenni, addig más község lakosainak munkát a bérlő nem adhat.

Tűzfifa használatért egy füst után 1 forint, egy nagy állat legeltetéséért 1 forint 50 krajcár, egy sertésért 1 forint, egy kecske után 50 krajcár fizetendő a birtokosok pénztárába. Tíz darab igás állat díjtalanul legeltethető.

A vasgyár területén és lakossága által kocsmat és mézsárszékét és árulást senki nem gyakorolhat Magyarhermány közbirtokossága engedélye nélkül. A terület és a más bérletek minden évben előre fizetendők.

A keleti határ lezárása a gyárra súlyos csapást jelentett, a termelést csökkenteni kellett, emiatt a munkások egy része 1886-ban átköltözött Szentkeresztbányára. Akik itt maradtak, biztatták egymást - jóra fordul még minden, hozzámentek, második szülőföldjüknek érezték a vadregényes szép tájat. Kérték LÁNTZKYt, ők kevesebb fizetésért is dolgoznak, csak ne adja fel a gyárat. Ragaszkodásuk annyira eredménnyel járt, hogy LÁNTZKY még üzemeltette a gyárat és a hámort, de a román piac elvesztése megpecsételte a vasmű sorsát. TINCSÁK János, az öreg cseh, aki ifjú korától Bodvaj lakója volt, élete végéig kitartott a gyár mellett, ő tartotta a lelket a megfogyatkozott munkásseregben. 1890 nyarán még fűrgén mozgott a hámornál, aztán őt is átkísérték a mohaszőnyeggel borított bükkalji temetőbe.

1894-ben 12 férfi és 3 fiatal dolgozott az üzemben, a bányászt 1897 őszén abbahagyták, a kihozott ércből 1905 tavaszáig, LÁNTZKY haláláig dolgoztak, azon évben mindenki elköltözött, Bodvajra csend borult, csak az alkalmazott telepőr maradt.(...)

LÁNTZKY népes családja örökölte a gyárat, de egyikük sem vette kezébe, sem közös alapon, hogy üzembe állítsák. Az 1914. május 1-én kelt szerződéssel 100.000 aranykoronáért eladták a magyar államnak, a szerződést LÁNTZKY egyik veje, dr. JODÁL Gábor udvar-

helyi ügyvéd kötötte meg a magyar állami vasgyárak igazgatóságával. Átadásra, átvételre nem került sor, mert a szerződés miniszteri jóváhagyása után már egy héttel dörögtek az ágyúk Európában, milliós hadseregek vonultak fel, hogy a történetírásban első világháborúnak nevezett összecsapásban egymás emberét és vagyonát minél jobb készséggel pusztítsák.

A gyár berendezése, felszerelése, minden a helyén maradt, a lakóházak fáját, cserepét az örökösök eladták, az olvasztó és az üzem többi épületei a háború kezdetén jó karban voltak, a tisztai házban a bútorok, a raktárban a sok szerszám és egyebek, a kápolna díszes oltárával, miseruhákkal vastag porréteg alatt úgy állottak, miképp az utolsó szertartásnál otthagyták, mint fiatal gyermekember csodálkozva néztem azokat.

A háború után minden pusztulásnak indult, nagybaconi NAGY Efraim - a LÁNTZKY utódok utolsó felügyelője 1919-ig őrt tartott az ingó javak vigyázására, de mivel sem maga sem a telepőr számára fizetést nem adtak, minden gazdátlanná váltott.

A jogutód román állam illetékes szervei figyelmen kívül hagyták Bodvajt, részükről az 1920-1945. évek közt még helynézni sem járt ott. A második világháború után a vajdahunyadi vasgyár mérnökei jártak Bodvajban, s 1945 tavaszán megkezdték a bánya és kohó helyreállítását. Az újjáépítésnél megtalálták a gyár-épület falába helyezett 1874. évi emlékiratot, melyet „N. Batzoni GECSE Sándor Vas Igazgató” írt azon záradékkal, hogy „utódaink ezen írást vegyék jó néven”. Az irat szerint bibarcfalvi BARTALIS Sándor volt az öntést vezető, ÜLKEI Tamás a kőműves- és KALÁKA Ferenc az ácsmester.

A hunyadi gyár 1946-ban a közbirtokosságtól kibérelte a LÁNTZKYék által használt területet évi 400.000 lejért (a lej vásárlóértéke akkor már futott a szakadék felé), a bérletet két évig fizették, azután nem, a felszint 1950-ben államosították.

A kitermelt ércet tengelyen Ágostonfalvára, onnan a hunyadi kohóba szállították, de mivel a szállítást a nagy távolság költségessé tette,

1949-ben a szentkeresztbányai gyár vette át a termelést. Az újított kemencében az első olvasztás 780 kg nyersvas (libavas) volt, ami rövid idő alatt napi 3000 kg fölé emelkedett. Bodvaj félévszázados csendjét újra élettaj váltotta fel. A vízerő helyett gőzkazán állítottak be, villanytelepet szereltek, künn és a bányában villanyfény mellett dolgoznak, összesen 52 férfi és női munkaerő. Nyersvason kívül motorfejeket, dugattyúgyűrűket, vasúti kocsi féktuskókat öntöttek. A bányászást 1951 márciusában beszüntették azon indokkal, hogy az érc kifogyott. A jelentésre két mérnököt küldtek ki, ezek a hermányi bányászok elmondása szerint semmi érdemleges vizsgálatot nem tartottak. A termelés ideje alatt új tárnát nem nyitottak, csak a régi tárók közeit, az ún. lábtámaszokat bontották, az idő alatt nem jutottak el a régi fejtésekig, a tervszerűlenül végzett termelés miatt a hegyszakadt, odaemette a sínhálózatot, a beomlás a felszínen látható.

A szentkeresztbányai mérnökök, mesterek egyike sem szerette az istenhátamögötti helyen tartózkodni, alig várta, hogy megszabaduljon. A hermányi bányászok szerint ez állt az érc elfogyásáról szóló jelentés mögött.

1954. április 1-én kialudt a tűz a kemencében, a gépeket és a felszerelést átvették a Szaladoboson épített olvasztóhoz, közhírré tették, hogy Bodvajban az épületek eladók. Ezzel zárult a bányára és a gyár 1831-ben kezdődött működése.⁴

Jegyzet

1. [A szerző a következőket jegyzi le Bodvaj 1848-as szerepének kezdeteiről:] Az agyafalvi gyűlés ideje alatt [1848. október 16.] a tábora érkező sokféle hír közt az is elterjedt, hogy a fegyverkező szászok a magyarhermányi vasgyárban ágyúkat öntettek. Honnan, kitől származott a haragot kiváltó hír - nem tudható, a tüstént kihajlított hermányi katonáknak nem volt tudomásuk a szászok bodvajai járásáról. Az elnökség részéről Háromszék vezérfia: BERDE Mózes azonnal intézkedett, hogy a komolyan tűnő hír végére járjanak. Felmentette vargyasi DANIEL Gábor baroczszeiki királybíró kormánybiztosat a tábora szállás alól, megbízta, hogy térjen vissza, és kutassa át a hermányi gyárat, s ha titokban, idegen rendelkezés nélkül ágyúkat, vagy más hadifelszerelést talál, kobozza el, ha pedig a hír valótlannak bizonyul, de a gyármál vállalnak, hogy ágyúkat tudnának önteni, a székeley sereg számára rendeljen ágyúkat. A továbbiakban adjuk át a szót DANIEL Gábornak, mivel az ő emlékirata egyedülállóan írja le a bodvaj gyárban nemskókára kezdődő ágyúöntések előzményeit, az ő küldetésével lépett elő GÁBOR Áron a háromszéki önvédelmi harc vezetői emberei közé.

„A gyűlésről hazamenve siettem megbízatásomban eljárni. Magam mellé vettem vargyasi bírtokos GYÉRTYÁNYFI Jánost és néhány honmaradt

értelmű székely katonát felmenteni a magyarhermányi ZAKARIÁS gazdag örömnél tulajdonát képező vasgyárhoz. A gyárvezetőnek (nagybaconi BARDOCZ László. M. J.) kijelentettem jövelem czélját. Minekutána ágyut nem látam és a gyárvezető állította, hogy nemis öntették, szükségesnek találtam a gyárhelyiségeit kikutatni, mert hátha annak valamely zugában meglehetne találni. Embereimet kisebb csapatokra osztottam és megbíztam az értelmesnek vezetés alatt a gyár különböző részeinek átkutatásával, figyelmelvetvén arra, hogy ne nyuljanak egy darab vashoz se, mert nekünk feladatunk csakis a hír szerénit ágyuk utáni kutatásunk. Már csak ezen pusztá híri ellenszenvet kellett az emberekben a gyár iránt, másfelől ismertem embereimnek a vas iránti előszeretötököt nem volt felesleges az intés - ritka volt akkor a vaspasztos berék, hanem csak fakó - fatalpu kerék, amely a kövezett utakon hal szegletévé vált. [Akkor a szekerkerékre a ráfót nem egy karikába forrasztva húzták fel, hanem a hárommal ver 65-70 cm hosszún „singvasból” négy darabban, „singszeggel” szegtek fel. M. J.] Az embereim felügyeltem alatt a kutatást pontosan teljesíteték, a tavat, amely a fuvó hajtására volt szánva, leeresztettem. [DANIEL Gábor itt tévesen emlékezik. A kemence tűzét tápláló ikerfűvót nem a tó vizé, hanem a Fenyőf-patak mintegy 300 m hosszú árnak folyó vizé egy kétöles átmérőjű vízikerekre vezetve tartotta működésben. A kerékről leömlő víz alább egy nagy tóba gyűlt össze, mellyel a még alább fekvő hámosi verő kalapácsát hajtatták. Az 1872-ben újraépített vízikerek, a fúvószerkezetek, öntőkelekek, belső berendezés, épületek, templom, a délidőt jelző, vasárnap a kápolnába hívó, faládon álló harang az első világháborút eléggé épségben megérték, a háború után felügyelet nélkül maradt telepen, ami érték volt, lassan szétthortak. M. J.] Scholt nem akadt nyoma az ágyúöntések, vagy ágyúknak. Erre az embereimet sorba állítottam, és kijelenttem, hogy minek utána ókis meggyőződésként a gyaru alaptalanságáról, haza mehetnek, nekem még más megbízatásomban lévén, csak annak elintézése után távozhatok. Ezzel GYÉRTYÁNYFIval bemenne az irodába megkérdeztem a gyár felügyelőt, hogy tudna-e a mi részünkre néhány ágyut öntetni? ő vállalkozott arra, csak arra kért hogy a megrendelésről adjak írást mely által igazolhatná, hogy nem a szász hanem a székelység részére öntött ágyúkat. Ezt helyeselve, kiállítottam az írást a mely szerénit és a NAGY Imre alezredes vezénylet alatti tábor számára hat ágyut rendeltem.” (Id. DANIEL Gábor: Önéletírásom. 1824-1902. Kézirat BORBÁTH Károly kezében.) [V. ö. EGYED Ákos, Háromszék 1848-49-ben, 119, 238-239!]

[Danielek távozása után BARDOCZ egyeztet a Bacsonban tartózkodó ZAKARIÁSSal, és üzen GÁBOR Áronnak Bereckbe. G. Á. több ízben megfordult már náluk, gorzafalvi gépeibe is Bodvajban készülték a fém-szerelések. A mesterek, a munkafészítő asztalosok kételtyét az ágyúöntést illetően (nincsenek mértékek, formák, munkavezető) az ő személye osztalja el, ismerik szakmai tudását, tüzésregi képzettségét, BARDOCZ arról is tud, hogy ágyú-mintarajzai vannak. G. Á. október utolsó napjaiban meg is érkezik, lovon, Bükkszád felől, de a gálfalvi csatavesztés hírére visszatér Bereckbe.

1848. nov. 12.-én Háromszék (katonailag idetartozott Bardócz fűszék is, tehát ideértendő ezáltal), bár egész Erdélyben egyedül maradt a császári erőkkel szemben, az önvédelem mellett dönt. G. Á. Berdék hivatalos megbízólevelével indul újra Bodvajba. KIS János harangöntőt kéri maga mellé, és keresek mestert. E célra DOBAY ezredes BENE hadnagyot adja segítségére, végrehajtani a székely parancsát, és a huszárrezred keresek mélyéből MONOKI Antal tizedes mestert rendel mellé (1892-ben még él Baróton. Történelmi Lapok. 1848/49. 1892. 1. évf. 1. sz.)

2. A következők dolgokról a századfordulóig még élénken fennmaradt hagyományokból, a veterán honvédek emlékezéseiből és az irodalom használható közléseiből, adataiból világos kép áll össze. Az első világháború kezdetén még több 48-as honvéd él Hermányban, elz - mivel az egyház tiltotta a vasárnapi mezei munkát - nyári vasárnapokon a kiskapu elé kiülve, téli esteken pedig a szabadtízűl lobogó lángra mellett, a beszélgetésre összegyűlt szomszédoknak és a feszült figyelemmel hallgató ifjú nemzedéknek beszéltek a legendás időről. PETŐ Pál, kinek amíg élt HONVÉD Pali volt a neve, de különösen ILYÉS PETŐ Mózes és ZSIGMOND József egykori hámosi munkások tudtak beszélni GÁBOR Áronról és munkatársairól. Mindketten a gyárnak az osztrákok által 1849. januárban történt lerombolása után hagyták el a telepet, és álltak honvédsorba.

bármilyen vállalkozásra kétsz BEDŐ Pistát küldte kémszemlére, Pista ahogy a lába bírta, futott fel a temető felett Fenyősvár oldalán, feltornázta magát egy ágas-bogas bükkfára, onnan szemmel tarthatta a szemben levő Nagy-Mátyás tóhoz, hogy a katonák érkezését fűtészvalóval jelezze. (Hermányban ma is vannak olyan jubász-pásztor emberek, kik jobb kezüik két újját szájukba szorítva, olyan éles fűtész adnak, hogy esendes időben kilométernél is távolabbra elhallatszik.) Pistát a fa keleti oldala eltakarta, a másik oldalról nem láthaták. Amikor a Pista sivitő fűtőbe behalasztott a téli délelőtt hideg levegőjébe, minden el volt rendezve, az öntőde körül a hó felséperve.

A völgybe cserzdők csapat azonnal körülfogta a telepet, BARDO CZ igazgató mellé szuronyos őrt állítottak, a telepen találhatóakat a hokmánház előtti térre parancsolták, utána a gyár épületeit és a lakóházakat átkutatták, az altisztek jelentették, hogy a keresett tárgyakból semmit nem találtak. Egyik csapat a támakat járta végig, ezek is úres kézzel tértek vissza. A tárna bejárása közben történt a tragikomikus eset, amelyet a hadikronika nem jegyzett fel. de hagyományként a nép száján sokáig fennmaradt. A telepen több számár vala, melyeket a faluból élelem kihordásra és a faszin járó kis csilleknek a bányából való kihúzására használtak. Ezek egyike - a bányafát vontató 'Trézsi' nevű, a mellette elhaladó polyákat, aki tenyerével a farára csapott, úgy térdén rúgta, hogy nekicsett a tárna falának, mire a feldühödött katona puskatussal betörte a Trézsi koponyáját. Így Trézsi lett a bodvajai hadjárat egyetlen hősi halottja. ZSIGMOND József bácsi beszélt, hogy a számár egy nagybeconi KÉRESZTES nevű szegényebb ember volt, aki hetek múlva is ákozta a polyákat. Később BARDO CZ pénzsel segítette, hogy másikat vegyen.

A kutatás végzetével kalapáccsokkal, vasrudakkal összerúzták az öntődét, a kereskedelmi portékákkal tele raktárt, a kovács és az asztalos műhelyeket. Ez utóbbiban elbújt HAUSLER nevű német mintaasztalos megtalálta, félholtra vetén, s mivel magát az ütlegelelőtti ügy kezébe vitt deszkadarabba próbálta védeni, karját szuronyalán átdőfűtette.

A tiszt a németül jól tudó BARDO CZ igazgatót felelősségre vonta az ágyúk öntéséért, szemére vetette, ő is a törvényes rend ellen lázadók egyike, kilátásba helyezte, a büntetés nem fog kézni, majd követelte, mutassa meg, kik öntődtek az ágyúkat. BARDO CZ megmondta, hogy az öntőmestereket behívták Szentgyörgyre, nem jöttek vissza. De ez a válasz nem elégítette ki a dühös osztrákok, mindenki meg kellett mondja a nevét, és mivel foglalkozik, az idegen nemzetiségűeket félreállította, ezeket bekísérték az öntőcsemakba, puskatussal, botokkal végigverték, a helybeliek közül csak néhány kapott kisebb bántalmazást. A tiszt BARDO CZ újjan parancsot hirdetett: semmihez sem szabad hozzányúlni, bármilyen munkáért főbelövés jár.

A tiszt részletes beszámolóit követelt BARDO CZól, hogy a gyár nem áltami, hanem magántulajdon, miért kezdte ágyút önteni? A firtató kérdésekre BARDO CZ hivatkozott a DANIEL. Gábor ágyúrendelésére, s bár a levelet a ZAKARIÁS jelenléte nélkül nem akarta kiadni, a tiszt fogolyként való elkíséréssel nyenegette, kénytelen volt átadni, ami másnap a HEYDTJE kezében volt.

BARDO CZ lovas futárlán küldte Szentgyörgyre a gyár romlása és a munkások megervertséről frott jelentést. A bétkötés egy hét alatt semmiv lett. A nyomban összehívtó bizottmányi gyűlésen GÁBOR Áron és a felszólalók azonnali és kemény visszavágást követeltek.

[...] Az osztrákok nem támadtak, a székely vezérség a nyugalmi időt a csapatok fegyverzeti hiányának pótlására fordították GÁL. Sándor ezredes vette kezébe az ágyú és löszergényés szervezését, az új zászlóaljak megalakítását. Szentkeresztbányán, Csíkszentdomokoson és a bodvajai gyárnál tettek előkészületeket. A hermányi gyárnál - mivel itt volt az ágyú és golyó öntésre a legjobb anyag - az ezredes egy bizottsággal 1849. február 16-án szemlét tartott a gyár állapotának megvizsgálására, s mivel égető szükség volt a termelés beindítására, a gyár sürgős helyreállítását rendelték, a 2000 forintot igénylő költséget a székcek kormánybiztosai soron kívül a ZAKARIÁS rendelkezésére bocsátották.

A bodvajai gyárat vizsgáló bizottság egyik tagja BIRÓ Sándor, Réty község reformátusi papja, az osztrák uralom visszatérése ellen fegyverrel is kiálló háromszéki szervezkedés egyik vezéralakja, később a Csíksban megjelenő Hadi Lap írója, szerkesztője, nagy bizakodással írt a Csíkszentdomokoson és a Hermányban felszerelendő lópor és ágyú-

gyárakról.... Hermányban pedig hét nap alatt egy vasgyú- és golyógyárat állít fel. A lőporgyár oly nagyszzerű leand, hogy naponta 5-10 mázsa lőport is tud gyártani. Az ágyú és golyó gyárban 12-18 - sőt 24 fontos ágyúk is gyártathatnak.

Az ágyú- és a golyóöntés előkészítése GÁBOR Áron minden idejét leköti.

[...] Mikor CSÁNYI kormánybiztos hívja GÁBOR Áront a Kolozsváron létesítendő ágyúgyár szervezésére, a háromszéki téparancsnok levelében válaszul: GÁBOR Áron nem tudják nélkülözni, ebben az időben ágyúgyólyóöntés végett Magyarhermányban tartózkodott... a hermányi vashámozban a GÁBOR Áron által előkészített ágyúgyólyóöntés ügye is olyan állapotban van, hogy már éppen meg kell kezdeni az öntést... (BŐZÓDI György: Aluta I, 1969, 148, 149, 158)

GÁBOR Áron ekkor járt utóljára Hermányban és a bodvajai gyárnál. Az államköltségen helyreállított öntődeben a szabadságkutatás végéig nagy mennyiségű ágyúfövedéket öntöttek.

4. (Függelék)A század elején több ízben végeztek kutatásokat hermányi területen. Először I.ÁNTZKY kapott a zsalatnai bányakapitányságtól zárt-kutatási engedélyt.

1907-ben olaszteleki NAGY Imre és báró DANIEL. Gábor kaptak Havasláb, Nagyhasvas pusztá és Kakukhegy területén kutatási jogot, ugyanakkor Keselyő patakban mangánérc bányászására.

1912-ben az osztrák-magyar államvasút társaság Aninán székely felügyelőség kutatót szén után, akkor nyitottak tártó Bükkös patak mellett LŐRINCZ. Mózes kovácsmester és NAGY Lajos a Szálás nevű erdőrészt alá. A következő évben elértek a szénérteget, sokat kihordtak a patak mellé, jött a háború, a munka abbamaradt.

1914-ben NAGY Imre, báró DANIEL. Gábor és a berlini dr. WOHL. Lajos Falkabükk, Gyűrűvessző, Likatalja nevű határeszreke kaptak szénkutatási bányatelleket.

1918-ban a háború alatt Keselyő patakban a budapesti PASCHKA mérnök külszíni feltéssel több hónapon keresztül mangánércet termelt hadicélra, melyet Budapesten dolgoztak fel.

A harmincas években Fűrészpatak mellett a felsőrákosi unitárius pap löbbs vagon diatomaföldet termelített ki, és szállítottat el. Erről a fehé lisztről dr. BÁNYAI János írta: A falu felső végén a dombokban porlós, krétasztré föld van, amely nem a tapadó, gyúrható porcelánföld, mint azt sokáig hitték, hanem diatoma föld, melynek az iparban rendkívül változatos és értékes alkalmazása van. A diatomák, amelyeknek kopványcéljaiból az őstengerekből visszamaradt édesvízi medencékben kovelepek keletkeztek.

1950-ban az omlási borvízről Barnahágó felé kutató tárnát nyitottak, sziderit ércet találtak, viszont a borvíz elapadt.

1962-64-ben több helyen mélyfúrásokat végeztek, a varjuvári fúrásban nem mélyen szénérteget találtak.

Istoria valorificării minereului de fier în zona Herculia (j. Covasa) (Despre lucrare)

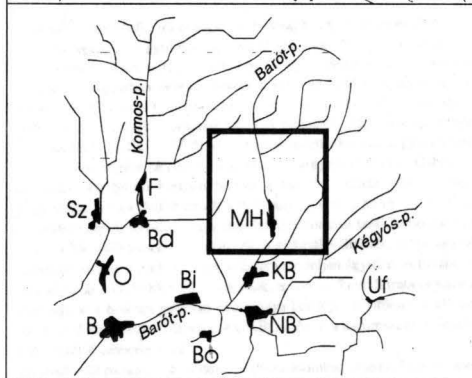
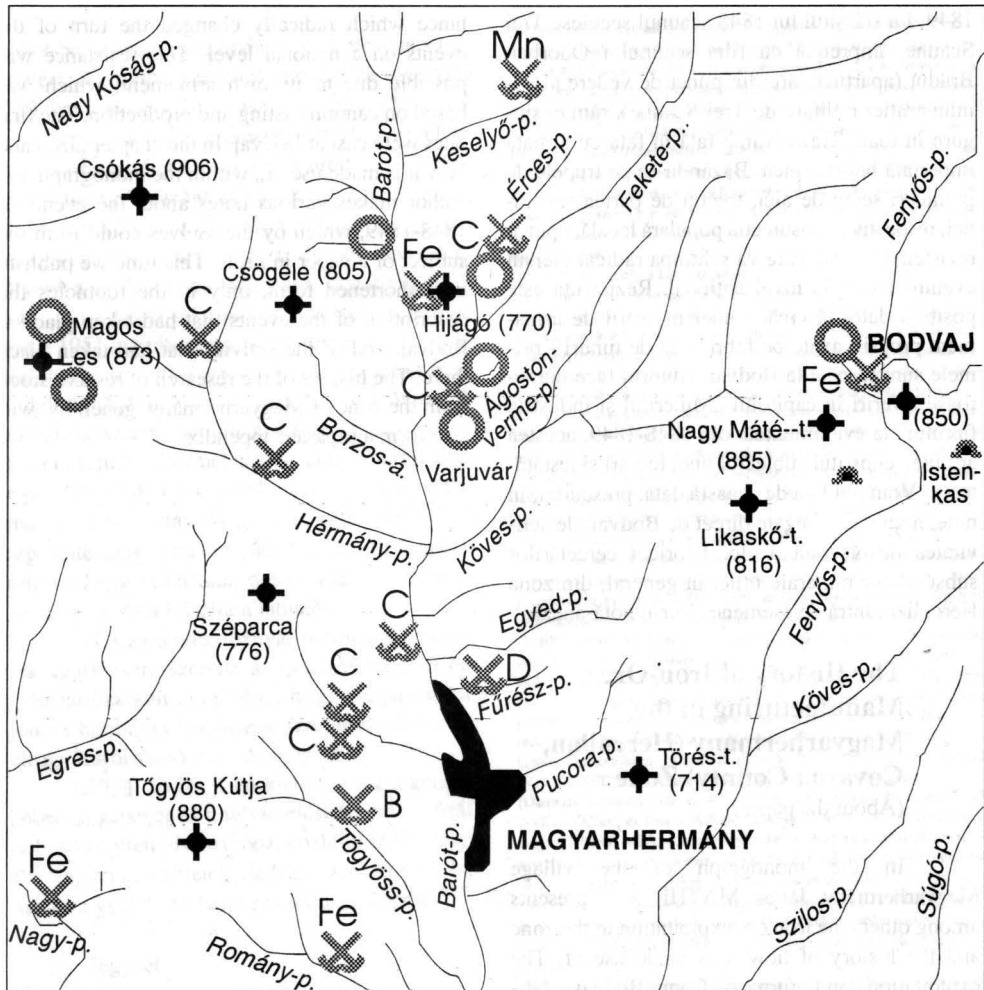
János MÁTHÉ, sen. descrie în monografia satului Herculia între alteile exploatarele de minereu de fier din zonă și istoria valorificării locale a acestora. Exploatarea și furnalul de la Bodvai (NE Herculia) ocupă un loc aparte în conștiința locală, în special datorită rolului purtat în timpul războiului de independență de la 1848-

1849. La sfârșitul lui 1848 scaunul secuiesc Trei Scaune, împreună cu filia scaunului Odorhei, Brăduț (aparținătoare din punct de vedere al administrației militare de Trei Scaune), rămân singure în toată Transilvania față în față cu armata imperială habsburgică. Bazându-se pe trupele de grăniceri secuici de aici, trecuți de partea revoluției, respectiv pe insurecția populară locală, opun o rezistență armată care va schimba radical mersul evenimentelor la nivel național. Rezistența este posibilă datorită creării unei industrii de armament proprii, axate pe fabricarea de tunuri - primele sunt turnate la Bodvai. Autorul face numeroase referiri în capitolul „Mineritul și industria fierului” la evenimentele din 1848-1849, acestea ar putea constitui subiectul unei lucrări sinestătătoare. Vom publica de această dată, prescurtat, în note, numai cele legate direct de Bodvai, de activitatea desfășurată acolo. Istoricul cercetărilor substanțelor minerale utile, în general, din zona Herculian, intră de asemenea într-o notă-anexă.

The History of Iron-Ore Manufacturing in the Magyarhermány (Herculian, Covasna County) Zone (About the paper)

In the monograph of the village Magyarhermány János MÁTHÉ sen. presents among others the iron ore exploitation in the zone and the history of how it is made use of. The exploitation and furnace from Bodvaj (NE-Herculian) takes a special place in the spirit of the place, especially due to its part played in the War of Independence (1848-1849). At the end of 1848 the district Háromszék (site together with its branch the district of Udvarhely, Bardócz, which from a military point of view belonged to the administration of Háromszék) remain by themselves in the whole Transylvania face to face with the imperial army of the Habsburgs. Based on the Székely frontier regiments, who turned on the side of the revolution, respectively of the local popular insurrection, opposed an armed resis-

tance which radically changed the turn of the events on a national level. This resistance was possible due to its own armament, which was based on cannon casting and production. The first ones were cast at Bodvaj. In the chapter „Iron and how it is made use of”, within the monograph, the author makes various notes about the events of 1848-1849, which by themselves could form the subject of a paper in itself. This time we publish, in a shortened form, only in the footnotes the description of the events that had taken place at Bodvaj, and of the activity that had taken place there. The history of the research of reserve stock from the zone of Magyarhermány, generally, will also form a separate appendix.

- Opállelőhelyek
- Felhagyott bányák
- Fe - Vasérc
- C - Barnaszén
- B - Horzsakő (Bimstein)
- Mn - Mangánvasérc (Psilomelan)
- D - Diatomit

(B-Barót, Bd-Bardóc, Bi-Bibarcfalva, Bo-Bodos, F-Erdőfüle, KB-Kisbacon, M-Magyarhermány, NB-Nagybacon, O-Olasztelek, Sz-Székelyszáldobos, Úf-Uzonkafürdő)

1. ábra A Magyarhermány környéki felhagyott bányák és opállelőhelyek (az id. MÁTHÉ János hagyatékában található BANYAI János-vázlat alapján)

2. ábra SÁNDOR István kántortanító sírja a bodvaji temetőben (KAKAS Zoltán felvétele)

